

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КУБАТКО ВІКТОРІЯ ВАСИЛІВНА

УДК 338.24:343.37:502.11 (043.3)

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ
З УРАХУВАННЯМ ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНИХ ФАКТОРІВ

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Суми – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Сумському державному університеті Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат економічних наук, професор
Кислий Володимир Миколайович,
Сумський державний університет Міністерства освіти і науки України, професор кафедри управління.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, доцент
Губарева Ірина Олегівна,
НДЦ індустріальних проблем розвитку
НАН України, завідувач сектору;
кандидат економічних наук
Дзевєріна Каріна Сергіївна,
ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет
економіки і торгівлі», завідувач відділу
аспірантури та докторантури.

Захист відбудеться «31» травня 2019 року о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 55.051.06 у Сумському державному університеті за адресою: 40000, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57, зала засідань вченої ради.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Сумського державного університету за адресою: 40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2.

Автореферат розісланий «30» квітня 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат економічних наук, доцент

А. О. Бойко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Із середини 70-х років ХХ ст. за ініціативою Конгресу ООН з питань запобігання злочинності проблема боротьби з тіннізацією національної економіки (НЕ) стала об'єктом підвищеної уваги міжнародної спільноти та перебуває у фокусі сучасних наукових досліджень. В Україні рівень тіннізації НЕ за 2011–2017 рр. збільшився: за даними Міжнародного валютного фонду та Австрійського інституту економічної політики, з 39 до 45 % від ВВП; за даними Мінекономрозвитку України, з 32 до 34 % від ВВП. При формуванні державної політики детінізації НЕ переважно розглядаються соціально-економічні наслідки функціонування тіньового сектору (скорочення надходжень до бюджету, зниження інвестиційної привабливості держави, зростання відпливу капіталу за кордон, зростання обсягів прихованої зайнятості, міграції, безробіття населення тощо), тоді як рівень еколого-економічних збитків від тіньової діяльності суб'єктів господарювання залишається поза увагою дослідників. У той самий час, за даними Мінекономрозвитку України, у 2018 році рівень тіннізації за видами економічної діяльності (ВЕД), пов'язаними з екологічним навантаженням на навколишнє природне середовище (транспорт, переробна та добувна промисловості, будівництво тощо), є критично високим: від 25 до 50 % від валової доданої вартості. Виходячи з цього, врахування не лише економічних, а й екологічних наслідків тіннізації НЕ дозволить істотно уточнити стратегічні пріоритети, скоригувати інструментарій та практичні механізми реалізації державної політики детінізації НЕ.

Дослідженню теоретичних, методичних і практичних аспектів функціонування тіньового сектору НЕ та механізмів реалізації державної політики її детінізації присвячені праці багатьох зарубіжних і вітчизняних учених, серед яких: В. Базилевич, Г. Беккер, Д. Блейдс, А. Бойко, Дж. Б'юкенен, З. Варналій, О. Головатюк, Г. Гросман, І. Губарева, П. Гутман, Б. Даллаго, Б. Данилишин, К. Дзеверіна, Л. Ебергард, Я. Жаліло, В. Засанський, В. Кислий, О. Кузьменко, С. Леонов, І. Мазур, В. Мандибура, С. Огреба, С. Роттенберг, П. Рубін, Е. де Сото, В. Танзі, У. Тіссен, Е. Фейге, Ю. Харазішвілі, Ф. Шнайдер та ін.

У той самий час узагальнення наукового доробку з досліджуваної тематики свідчить, що не вирішеними остаточно залишаються теоретико-методичні засади та прикладний інструментарій реалізації державної політики детінізації НЕ з урахуванням економіко-екологічних факторів, що й обумовило вибір теми, мети і завдань дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота відповідає цілям резолюції № 1847 Парламентської асамблеї Ради Європи «Тіньова економіка: загрози демократії, розвитку та верховенству права», резолюції № 70/1 Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року», рекомендаціям № R204 Міжнародної організації праці щодо переходу від тіньової до формальної економіки, Указу Президента України № 5/201 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» тощо.

Дисертація виконана відповідно до тематики наукових досліджень Сумського державного університету. Так, зокрема, вдосконалено методичне підґрунтя обґрунтування: інструментів детінізації НЕ – в межах теми «Удосконалення національної системи протидії легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом у контексті підвищення фінансово-економічної безпеки держави» (номер д/р 0117U002251); прогнозів динаміки тінізації НЕ – в межах теми «Форсайт-прогнозування стійкості національної економіки: від соціо-еколого-економічних протиріч до конвергентної моделі» (номер д/р 0117U003932); впливу тіньового сектору на еколого-економічну ефективність розвитку НЕ – в межах теми «Організаційно-економічні засади адаптації економічних систем до кліматично-ресурсних флуктуацій» (номер д/р 0114U007076); впливу тіньового сектору НЕ на економічний потенціал території – в межах теми «Екологічно збалансований розвиток інвестиційного потенціалу території» (номер д/р 0117U0112U001299); шляхів протидії ухилянню від сплати податків – в межах теми «Економетричне моделювання механізму запобігання тіньовим схемам виведення капіталу через податкові та інвестиційні канали в Україні» (номер д/р 10117U003930).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є поглиблення науково-методичних засад та практичного інструментарію реалізації державної політики детінізації економіки України з урахуванням економіко-екологічних факторів.

Відповідно до мети дисертаційної роботи були поставлені такі завдання:

- розвинути підхід до визначення сутності тіньового сектору НЕ;
- узагальнити теоретико-методичне підґрунтя формування державної політики детінізації НЕ (підсистеми її забезпечення, суб'єкти, об'єкти, функції, принципи та передумови);
- запропонувати методичні засади визначення основних детермінант формування тіньової економіки та напрямків концентрації зусиль під час реалізації державної політики детінізації економіки України;
- вдосконалити науково-методичні положення оцінювання рівня тінізації НЕ за видами економічної діяльності (ВЕД);
- розробити науково-методичний підхід до оцінювання втрат бюджетних надходжень від тінізації НЕ (за ВЕД);
- поглибити методичні засади оцінювання еколого-економічного збитку від функціонування тіньового сектору НЕ (за ВЕД);
- удосконалити інструментарій виявлення найбільш релевантних заходів реалізації державної економічної політики для мінімізації екологічних наслідків тінізації НЕ.

Об'єкт дослідження – економічні відносини, що виникають між органами державного регулювання, суб'єктами господарювання та населенням у процесі здійснення і запобігання тіньовій економічній діяльності.

Предметом дослідження є методи, інструменти та важелі формування і реалізації державної економічної політики детінізації НЕ з урахуванням економіко-екологічних факторів.

Методи дослідження. Теоретичну та методологічну основу дисертаційної роботи становлять фундаментальні положення економічної теорії, теорії державного регулювання економіки, стратегічного управління, макроекономічного прогнозування, економіки природокористування, теорії еколого-економічного збитку, а також наукові праці зарубіжних і вітчизняних учених, присвячені дослідженню процесів детінізації економічних систем.

Для вирішення поставлених завдань дослідження використано загальнонаукові та специфічні методи, зокрема: системний і групувань – для визначення сутності тіньової економіки; економіко-статистичні (зведення, групування, динаміки) – під час узагальнення та аналізування статистичних даних; формальнологічний аналіз – під час визначення детермінант тіньового сектору НЕ; економіко-математичні методи (моделі аналізу панельних даних із фіксованими та випадковими ефектами) – при формалізації впливу тіньового сектору на розвиток НЕ.

Інформаційну базу дослідження склали: офіційні дані Державної служби статистики України, дані Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку, Міжнародного валютного фонду, законодавчі акти Верховної Ради України, постанови Кабінету Міністрів України; нормативні документи, аналітичні огляди та наукові публікації оцінювання ефективності інструментів державної політики детінізації НЕ України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні важливого науково-прикладного завдання, що полягає в розробленні методів, інструментів та важелів реалізації державної економічної політики детінізації НЕ з урахуванням економіко-екологічних факторів.

Найбільш вагомими науковими результатами дисертаційної роботи є такі:
вперше:

– запропоновано науково-методичний підхід до оцінювання втрат бюджетних надходжень від тінізації НЕ з урахуванням галузевої структури неформальної зайнятості, сукупного податкового навантаження в НЕ, валової доданої вартості, що створюється одним працівником, зайнятим у тіньовому секторі НЕ. Це дозволяє більш обґрунтовано формувати прогнози наповнення бюджетів усіх рівнів, планувати стратегічні й тактичні заходи реалізації державної політики детінізації НЕ;

вдосконалено:

– методичні засади визначення основних детермінант формування тіньової економіки шляхом побудови економіко-математичної моделі залежності частки тіньового сектору у ВВП від рівня добробуту населення, безробіття та податкового навантаження, енергоефективності країни, ціни на основні енергоресурси та ефективності малої й великої приватизацій, членства країни в Євросоюзі. Емпіричне дослідження на вибірці країн із перехідною економікою дозволило визначити напрямки першочергової концентрації зусиль під час реалізації державної політики детінізації економіки України;

– науково-методичні положення оцінювання рівня тінізації НЕ (за окреми-

ми ВЕД) на основі модифікованого методу збитковості підприємств, який на відміну від існуючих дозволяє визначити достовірний діапазон (різницю між граничними максимальними та мінімальними значеннями) недоотриманих податкових надходжень до бюджету внаслідок прихованої прибутковості збиткових підприємств;

– теоретичні основи та практичний інструментарій виявлення найбільш релевантних заходів реалізації державної економічної політики для мінімізації екологічних наслідків тінізації господарської діяльності, що на відміну від існуючих підходів здійснено шляхом формалізації залежностей ставок екологічних податків, обсягів державних інвестицій природоохоронного спрямування і характеристик інституційного середовища на рівень еколого-економічних збитків від тінізації НЕ;

набули подальшого розвитку:

– визначення сутності поняття «тіньова економіка» як системи неконтрольованих та нерегламентованих державою, неформальних і протиправних економічних відносин між органами державного регулювання, виробниками, працівниками, споживачами й посередниками, що реалізуються усвідомлено та/або опосередковано, з приводу виробництва, розподілу, споживання та обміну товарами і послугами, внаслідок цього завдаються економічні, соціальні й екологічні збитки державі та суспільству. Такий підхід відрізняється від існуючих розширенням кола наслідків тінізації НЕ, уточненням ролі та мотивів учасників, а також форм відповідних економічних відносин;

– науково-методичні засади оцінювання економічних наслідків від забруднення навколишнього природного середовища суб'єктами тіньового сектору НЕ, що на відміну від існуючих підходів здійснено з урахуванням екологоємності та рівня тінізації відповідного ВЕД.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення дисертації доведено до рівня методичних розробок і практичних рекомендацій, які можуть бути використані органами державного регулювання – під час оцінювання втрат бюджетних надходжень та наслідків тінізації НЕ, аналізування ефективності інструментів державної політики детінізації НЕ; галузевими асоціаціями – під час оцінювання рівня тінізації окремих ВЕД; органами місцевого самоврядування – при формуванні заходів місцевої економічної політики; суб'єктами господарювання – при формуванні власної податкової, облікової, фінансової та екологічної політики.

Пропозиції щодо вдосконалення державної політики детінізації економіки України впроваджено в діяльність Департаменту з питань безпеки життєдіяльності, охорони навколишнього природного середовища та агропромислового комплексу Секретаріату Кабінету Міністрів України (довідка від 5.09.2018 р.); щодо кількісного оцінювання ступеня впливу структурних змін системи оподаткування та ефективності державного управління НЕ – в діяльність Спілки аудиторів України (довідка № 21/18 від 5.09.2018 р.); щодо оцінювання та моделювання впливу ключових драйверів на рівень тінізації господарської діяльності

– в діяльність Сумського обласного регіонального відділення Спілки малих, середніх і приватизованих підприємств України (довідка № 28 від 12.09.2018 р.); щодо розвитку методичних положень оцінювання рівня тінізації НЕ – в діяльність Центру економічних досліджень (довідка №14/2018 від 4.09.2018 р.).

Результати дослідження використовують у навчальному процесі Сумського державного університету під час викладання дисциплін «Економічна політика та державне регулювання», «Система публічного управління», «Державний фінансовий моніторинг» (акт від 25.09.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є завершеним науковим дослідженням. Наукові положення, висновки, рекомендації та розробки, що виносяться на захист, одержані автором самостійно й відображені в опублікованих працях. Результати, опубліковані дисертантом у співавторстві, використані в дисертаційній роботі лише в межах її особистого внеску.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертації оприлюднені на 7 міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях ([10–16] у наведеному в авторефераті списку праць).

Публікації. Основні положення дисертації опубліковано в 16 наукових працях загальним обсягом 6,91 друк. арк., з яких особисто авторові належить 4,09 друк. арк., зокрема: 7 статей у наукових фахових виданнях України (з яких 6 – у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз), 1 стаття в науковому виданні України, яке входить до міжнародної наукометричної бази даних Scopus, 7 публікацій у збірниках тез доповідей конференцій.

Структура і зміст роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 221 сторінку, зокрема: 170 сторінок основного тексту, 16 таблиць, 25 рисунків, 4 додатки, список використаних джерел, що складається із 195 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі «**Теоретико-методичне підґрунтя формування та реалізації державної політики детінізації національної економіки**» розвинено підхід до визначення сутності тіньового сектору НЕ, проведено факторний аналіз його структури та суб'єктів, систематизовано детермінанти тінізації НЕ, досліджено вплив ефективності та якості державного управління, а також структурних змін у системі оподаткування на обсяг тінізації НЕ, узагальнено теоретико-методичне підґрунтя формування державної політики детінізації НЕ (підсистеми її забезпечення, суб'єкти, об'єкти, функції, принципи та передумови).

У роботі узагальнено науковий доробок зарубіжних і вітчизняних учених щодо трактування сутності тіньової економіки відповідно до найбільш поширених у науковій спільноті підходів, а саме: правового, кримінологічного, економіко-статистичного, обліково-статистичного, фіскального, інституційного, морального, соціологічного, мотиваційного, кібернетичного та комплексного.

Здійснено систематизацію і факторний аналіз структури та учасників тіньового сектору НЕ, а також наслідків тінізації економіки.

Проведений аналіз дозволив уточнити зміст поняття «тіньова економіка», яку запропоновано розуміти як систему неконтрольованих і нерегламентованих державою, неформальних та протиправних економічних відносин між органами державного регулювання, виробниками, працівниками, споживачами й посередниками, що реалізуються усвідомлено та/або опосередковано, з приводу виробництва, розподілу, споживання та обміну товарами й послугами, внаслідок цього завдаються економічні, соціальні та екологічні збитки державі й суспільству.

Цей підхід відрізняється від існуючих уточнень ролі та мотивів учасників економічних відносин, що виникають у процесі тінізації НЕ (органи державного регулювання, виробник, споживач, працівник і посередник), а саме:

– виробник стає задіяним у процесах тінізації економічної діяльності усвідомлено внаслідок бажання отримувати надприбутки на легальну чи заборонену господарську діяльність, а також неможливості отримання бажаного прибутку на залучені фактори виробництва у зв'язку із завищеними (порівняно із середньоринковими) експліцитними та/або імпліцитними витратами;

– покупець стає задіяним у процесах тінізації економічної діяльності або неусвідомлено (в умовах асиметричності інформації він не має повної інформації щодо легальності вироблення продукції, яку споживає, джерел походження ресурсів виробника, додержання дозвільних процедур тощо), або усвідомлено (відає перевагу нелегально виробленій продукції внаслідок своєї економічної раціональності, оскільки ціна частіше за все є нижчою від середньоринкової);

– працівник стає задіяним у процесах тінізації економічної діяльності або усвідомлено (коли, наприклад, працює чи надає послуги без їх відповідного оформлення, не сплачує податки з додаткового доходу, отримує винагороду «в конверті» тощо), або вимушено, коли це є умовою його працевлаштування, задоволення базових потреб або за відсутності альтернатив;

– посередник (торговельний, інформаційний, фінансовий тощо) стає задіяним у процесах тінізації економічної діяльності усвідомлено (через цінові трансферти, тіньове обслуговування монополій, операції з тіньовими чи кримінальними капіталами, виведення їх в офшори, завищення торговельної націнки, викривлення та приховування інформації, що міститься в податковій, фінансовій та іншій звітності в комерційних чи політичних цілях тощо);

– органи державного регулювання стають задіяними в процесах тінізації економічної діяльності або усвідомлено (через корупційні наміри), або опосередковано внаслідок їх неспроможності створити ефективне та прозоре інституційне середовище, здатне забезпечити рівень транзакційних витрат відповідно до запитів суб'єктів економічної діяльності, захист прав власності, умови ефективної діяльності суб'єктів господарювання (податкове навантаження, регуляторна політика тощо).

Крім того, в межах запропонованого в дисертації підходу розширено сферу проявів наслідків тінізації НЕ, зокрема:

– економічних наслідків (втрата державним бюджетом частини надходжень унаслідок несплати податків суб'єктами тіньової діяльності, відмивання «брудних» грошей, нелегальний експорт капіталів, незаконна приватизація державної власності, розвиток спекулятивних операцій тощо);

– соціальних наслідків (корумпованість органів державного управління, соціальна напруженість унаслідок непрозорості регуляторних механізмів, тіньової олігархізації та монополізації, криміналізація суспільства та його розширення внаслідок нерівномірності доходів, прихована міграція, неформальна зайнятість населення, порушення умов та безпеки праці, позбавлення працівників соціального забезпечення, гарантій чи контролю за додержанням установлених законодавством трудових взаємовідносин тощо);

– екологічних наслідків (еколого-економічні збитки від тіньової діяльності підприємств, рівень яких може перевищувати суму сплачених екологічних податків, порушення екологічної рівноваги території, значна екологоемність продукції, що виготовляється в тіньовому секторі та низька екологічна ефективність її виробництва, зниження рівня екологічної захищеності населення, екологічний вандалізм тощо).

Також запропоноване визначення сутності тіньової економіки відрізняється від існуючих уточнень форм економічних відносин, що виникають у процесі тінізації НЕ, а саме:

– неконтрольовані державою (дозволена законом діяльність, результати якої офіційно не висвітлюються або занижуються в звітності);

– нерегламентовані державою (діяльність, яка з різних причин залишилася або поза регулюванням, або стосовно якої регуляторні механізми є непрозорими та недосконалими, що створює умови для тінізації);

– неформальні (діяльність, що передбачає формування паралельних інститутів, хабарництво, спекулятивні угоди, самостійне виробництво фізичними особами певних благ на продаж, офіційно не оформлене надання консультаційних та інформаційних послуг, неформальні механізми сприяння недобросовісній конкуренції й монополізму, корупція, зловживання у сфері інтелектуальної власності тощо);

– протиправні (діяльність, що має кримінальну природу, наприклад, підпільне, нелегальне виробництво, кримінальний промисел, розкрадання державної власності, контрабанда, незаконна торгівля тощо).

У роботі систематизовано детермінанти тінізації НЕ, проаналізовано характер зв'язків між обсягом тінізації НЕ та двома основними групами її детермінант: 1) ефективністю та якістю державного управління (боротьба з корупцією, відкритість влади, транспарентність і якість регулювання тощо); 2) структурними змінами в системі оподаткування (розмір прямих податків на бізнес, фіскальне навантаження на населення, яке працює, ефективність податкових служб, санкції за ухиляння від сплати податків, розмір непрямих податків тощо).

Узагальнено теоретико-методичне підґрунтя формування державної політики детінізації НЕ, виокремлено підсистеми її забезпечення, суб'єкти, об'єкти, функції та принципи її формування, визначено основні передумови, що характеризують необхідність удосконалення цієї політики в Україні.

У другому розділі «**Розвиток методичних засад визначення детермінант та оцінювання рівня тінізації національної економіки**» розроблено методичні засади визначення основних детермінант тінізації НЕ, оцінювання рівня тінізації НЕ та втрат бюджетних надходжень від тінізації НЕ.

У контексті встановлення науково обґрунтованих таргетів реалізації державної політики детінізації НЕ та системи заходів щодо їх досягнення важливо визначити основні детермінанти, що передбачають зростання або зменшення її рівня. Проведене узагальнення наукових досліджень із цієї проблематики засвідчило, що основними детермінантами тінізації НЕ частіше за все вважають загальний рівень добробуту населення, безробіття та податкового навантаження. Ураховуючи поширену практику реалізації тіньових схем в енергетиці та процесі приватизації, до цієї системи запропоновано додати такі детермінанти, як енергоефективність, ціну на основні енергоресурси та ефективність приватизації (двох типів). Також запропоновано враховувати вплив інституційних та регуляторних обмежень, які вводять країни при вступі до Євросоюзу.

Для проведення емпіричного дослідження обрано 7 країн (Азербайджан, Болгарія, Білорусь, Грузія, Молдова, Росія та Україна), які за класифікацією Європейського банку реконструкції та розвитку відносять до країн із перехідною економікою та щодо яких наявна необхідна публічна статистична інформація. Специфікацію моделі залежності рівня тінізації НЕ від обраних детермінант визначено за методом Тінтнера та методом характеристик приростів (з урахуванням нелінійності залежностей, а також невідповідності вхідного масиву даних нормальному закону розподілу ймовірностей) у такому вигляді:

$$\ln Sh_t = \beta_0 + \ln GDP_t^p + \ln DFI_t + \ln YU_t + \ln EE_t^o + \ln TAX_t + \ln OP_t + EBP_t + ESP_t + EU_t + \varepsilon, \quad (1)$$

де Sh_t – частка тіньового сектору у ВВП; β_0 – вільний член рівняння; GDP_t^p – ВВП на душу населення в постійних цінах, дол. США у t -му році; DFI_t – обсяг прямих іноземних інвестицій у t -му році, дол. США; YU_t – рівень безробіття молоді в t -му році (відсоток від загальної кількості безробітних); EE_t^o – рівень енергоефективності ВВП з розрахунку на 1 кг нафтового еквівалента в t -му році (дол. США/кг нафти); TAX_t – рівень сукупного податкового навантаження, % до ВВП в t -му році; OP_t – ціна нафтових енергоресурсів, дол. США; EBP_t та ESP_t – інституційні показники ефективності відповідно «великої» та «малої» приватизацій (за даними ЄБРР) у t -му році; EU_t – фіктивна змінна, що визначає членство країни в Євросоюзі (1 – для країн-членів Євросоюзу, 0 – в іншому випадку); ε – залишок моделі (випадкове відхилення теоретичної моделі від емпіричної).

Емпіричні розрахунки для досліджуваної вибірки країн за період 1999–2013 рр. (з моменту початку активної фази зростання НЕ цих країн до початку військового конфлікту в Україні) дозволили одержати таку залежність:

$$\ln Sh_t = 1,7 - 0,12GDP_t^p - 0,04DFI_t + 0,012YU_t + 0,2EE_t^o + 0,1TAX_t + 0,5OP_t - 0,21EBP_t + 0,13ESP_t - 0,27EU_t. \quad (2)$$

Аналіз результатів дослідження дозволяє зробити такі висновки:

1) найбільшою мірою на частку тіньового сектору у ВВП впливають: членство країни в Євросоюзі, ефективність «великої» приватизації та параметри розвитку енергетики (ціна енергоносіїв та енергоефективність ВВП: їх зростання на 10 % призводить до збільшення рівня тінізації НЕ відповідно на 5 та 2 %);

2) найменш значущими виявилися: ефективність «великої» приватизації, загальний дохід на душу населення та обсяг прямих іноземних інвестицій (їх зростання на 10 % призводить до зменшення рівня тінізації НЕ відповідно на 2, 1,2 та 0,4 %), рівень безробіття молоді та рівень сукупного податкового навантаження (їх зростання на 10 % призводить до збільшення рівня тінізації НЕ відповідно на 0,12 та 1 %);

3) зростання рівня тінізації НЕ відбувається внаслідок збільшення рівня безробіття молоді, рівня енергоефективності ВВП, рівня сукупного податкового навантаження, ефективності «малої» приватизації;

4) зменшення рівня тінізації НЕ відбувається внаслідок збільшення ВВП на душу населення, обсягу прямих іноземних інвестицій, ефективності «великої» приватизації, членства країни в Євросоюзі.

Виходячи з цього, з метою забезпечення високих і швидких результатів під час реалізації державної політики детінізації економіки України першочергові заходи державного регулювання повинні бути спрямовані на ліквідацію тіньових схем в енергетиці та процесах «великої» приватизації, залучення іноземних інвесторів із властивими Євросоюзу традиціями ведення бізнесу.

Узагальнення світового наукового доробку з питань оцінювання рівня тіньового сектору НЕ засвідчило існування значної розбіжності як щодо методичних підходів, так і результатів, одержаних на основі їх використання. Відсутність усталеного підходу до оцінювання рівня, факторів та наслідків тінізації НЕ часто призводить до дезорієнтації стосовно вибору стратегічних пріоритетів і практичних механізмів реалізації державної політики детінізації НЕ.

Проведений аналіз методу збитковості підприємств, використовуваний у Методичних рекомендаціях розрахунку рівня тіньової економіки, затверджених Міністерством економіки України, засвідчив свою недосконалість: його використання на галузевому рівні дає значно завищені результати, ніж міжнародні методики, розрахунки рівня тінізації для окремих ВЕД іноді є некоректними (граничний мінімальний рівень перевищує граничний максимальний рівень) тощо. Для усунення цих недоліків у роботі розроблено модифікований метод збитковості підприємств (рис. 1), відповідно до якого нижня межа тінізації НЕ

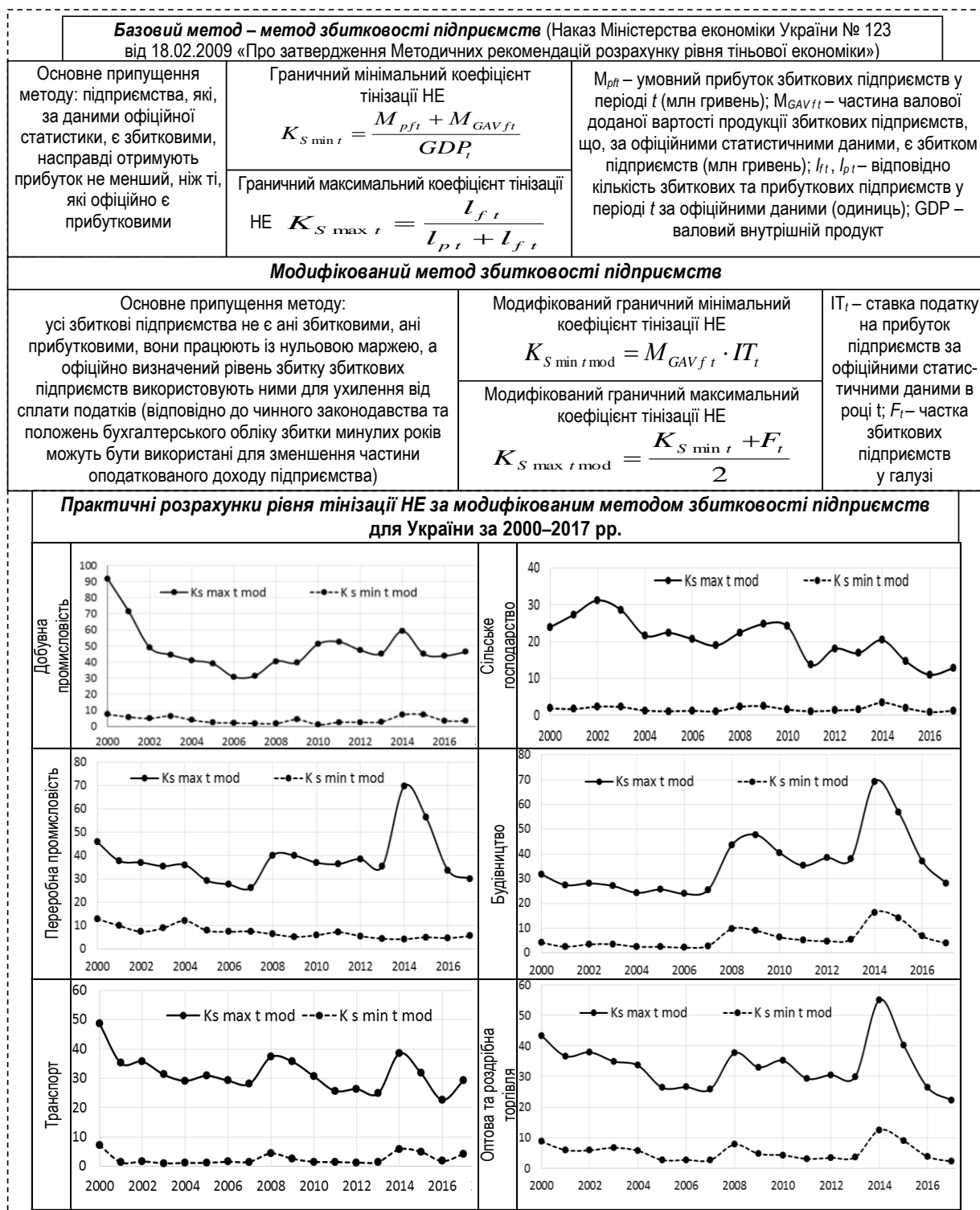

Рисунок 1 – Методичні засади та розрахунки рівня тінізації економіки України (за окремими ВЕД) за модифікованим методом збитковості підприємств

визначається як добуток ставки податку на прибуток та офіційно задекларованого розміру збитку збиткових підприємств (саме через цей механізм підприємства частіше за все ухиляються від сплати податків, оскільки збитки минулих років можуть бути використані для зменшення частини оподаткованого дохо-

ду), а верхня межа – як усереднена сума граничного мінімального рівня тінзації НЕ (за офіційною методикою) та частки збиткових підприємств окремого ВЕД.

Проведені розрахунки рівня тінзації економіки України (за окремими ВЕД) за 2000–2017 рр. за модифікованим методом збитковості підприємств засвідчили, що в добувній промисловості він у середньому коливається на рівні 46 % від валового випуску продукції; у переробній промисловості – 39 %; у будівництві – 35 %; у транспорті – 33 %; в оптовій та роздрібній торгівлі – 35 %; у сільському господарстві – 22 %. Найбільше зростання рівня тінзації НЕ за більшістю досліджуваних ВЕД припадає на 2014 р., що обумовлене нестабільністю суспільно-політичної ситуації та проведенням військових дій на Сході країни.

Реалізація запропонованого підходу дозволяє не лише привести логіку оцінювання відповідно до тієї, яку застосовують міжнародні інституції, а й більш достовірно визначати коридор значень (між максимальним та мінімальним) рівня тінзації НЕ. Так, стандартне середньоквадратичне відхилення цього показника, обчислене за запропонованим підходом, у середньому за досліджуваними ВЕД у 1,9 раза нижче, ніж за офіційною методикою, а розмах варіації – у 1,8 раза менший.

Результати проведених у роботі розрахунків можуть бути використані при коригуванні галузевих пріоритетів формування державної політики детінізації економіки України, встановленні достовірного коридору таргетованих цілей її реалізації залежно від специфіки відповідних ВЕД.

Одним із негативних наслідків функціонування тіньового сектору НЕ є зменшення податкових надходжень до державного та місцевих бюджетів унаслідок існування неформальної зайнятості. У дисертації розроблено науково-методичний підхід до оцінювання втрат бюджетних надходжень від тінзації НЕ, які запропоновано визначати як добуток: 1) обсягу неформальної зайнятості за відповідним ВЕД; 2) сукупного податкового навантаження в НЕ; 3) валової доданої вартості, яку створює один працівник, зайнятий у тіньовому секторі відповідного ВЕД (рис. 2).

Проведені розрахунки засвідчили, що у 2017 р. найбільший обсяг втрат бюджетних надходжень від тінзації НЕ мав місце в галузі сільського господарства, динаміка цього показника у 2008–2017 рр. була найвищою саме за цим ВЕД. У 2002–2004 рр. був незначний, але стабільний спад бюджетних утрат за всіма досліджуваними ВЕД, тоді як із 2013–2014 рр. розпочалося різке підвищення цього показника у переробній промисловості, оптовій та роздрібній торгівлі, а також у будівництві. Починаючи з 2015 р., тренд зміни цього показника став спадним за всіма досліджуваними ВЕД, що пов'язано, швидше за все, зі зростанням міграції населення, зокрема і зайнятого в неформальному секторі НЕ, за кордон для працевлаштування.

Розроблений підхід можуть використовувати органи державного регулювання під час формування прогнозів наповнення бюджетів усіх рівнів, планування стратегічних і тактичних заходів реалізації державної політики детінізації НЕ.

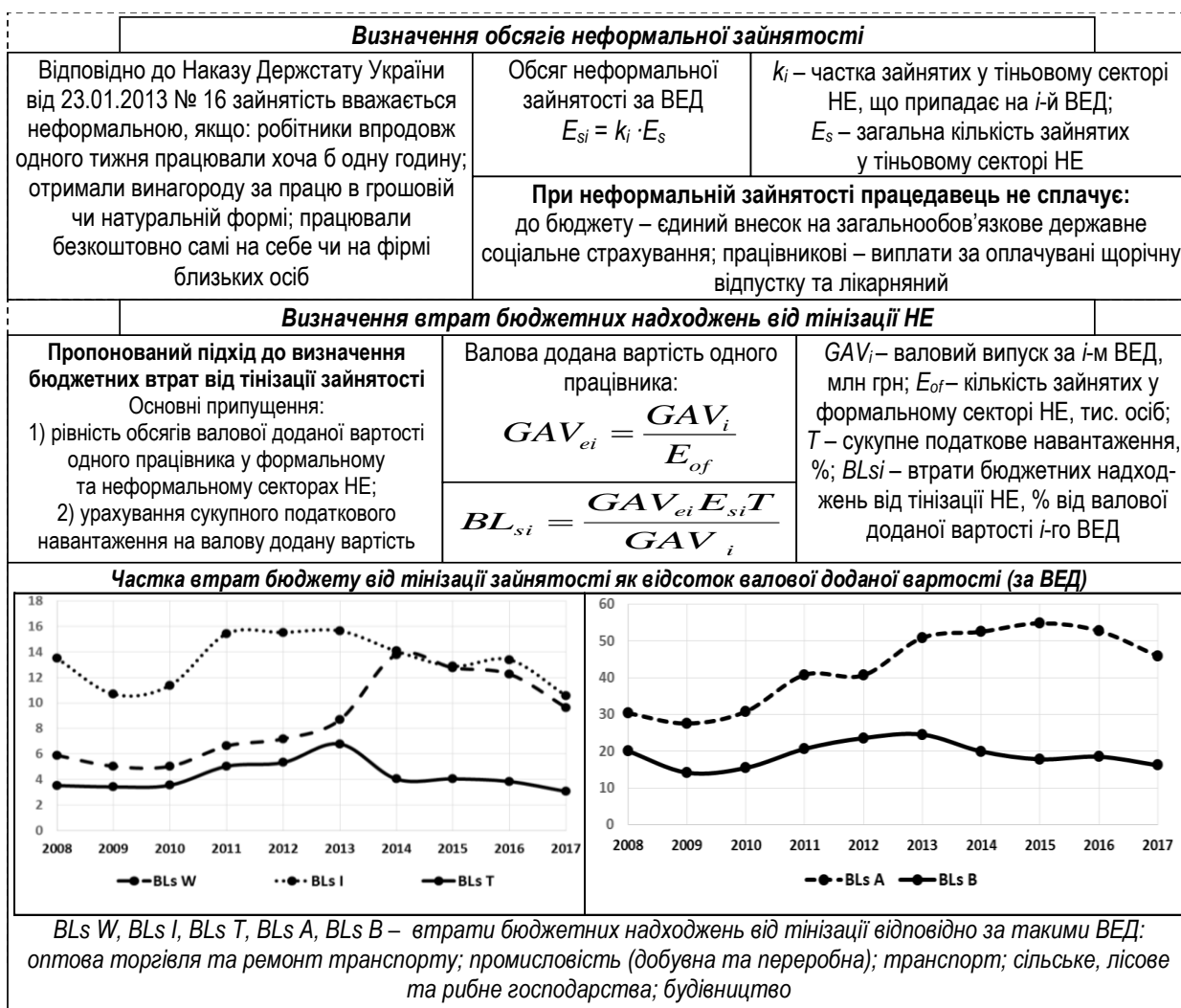

Рисунок 2 – Методичні засади та результати оцінювання втрат бюджетних надходжень від тінізації економіки України (за окремими ВЕД) за 2008–2017 рр. на основі врахування обсягів неформальної зайнятості населення

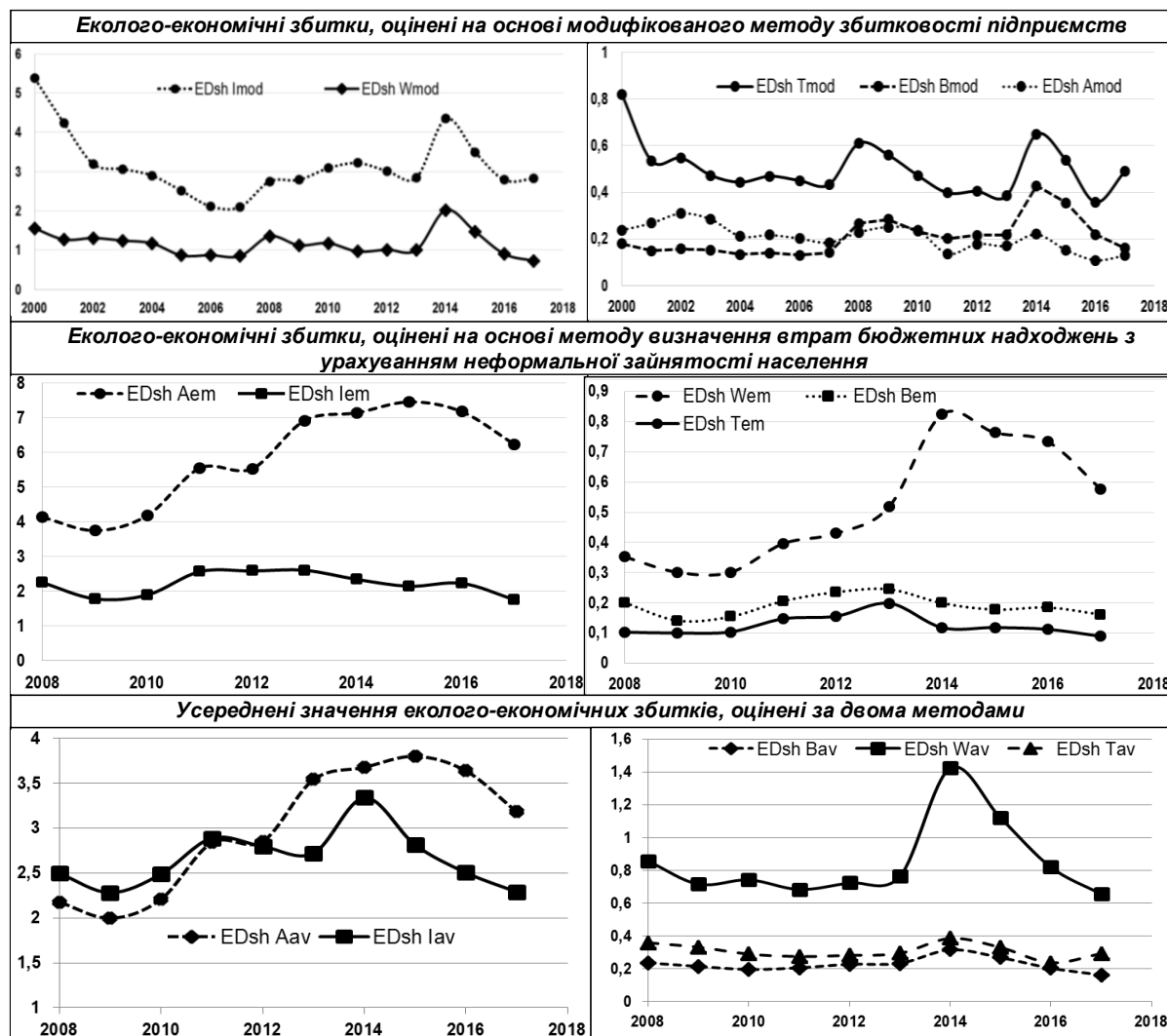
У третьому розділі «Економіко-екологічні аспекти реалізації державної політики детінізації економіки України» розроблено методичні засади оцінювання еколого-економічного збитку від функціонування тіньового сектору НЕ та виявлення найбільш релевантних заходів реалізації державної економічної політики, спрямованих на його мінімізацію.

У роботі запропоновано розраховувати частку еколого-економічного збитку від функціонування тіньового сектору НЕ у валовій доданій вартості, що створюється підприємствами ВЕД, як середнє значення часток тіньової валової доданої вартості, розрахованої модифікованим методом збитковості підприємств та методом неформальної зайнятості населення, в загальному обсязі валової доданої вартості ВЕД, скориговане на екологоємність ВЕД:

$$ED_{sh} = \frac{1}{2} EL \left(\frac{K_{S \min t \text{ mod}} + K_{S \max t \text{ mod}}}{2} + GAV_{sh \text{ em}} \right), \quad (3)$$

де $K_{S \min t \text{ mod}}$ та $K_{S \max t \text{ mod}}$ – відповідно модифіковані граничні мінімальний та максимальний коефіцієнти тінзації НЕ для досліджуваного ВЕД; $GAVsh \text{ inf}$ – частка тіньового сектору у валовій доданій вартості ВЕД (метод неформальної зайнятості); EL – екологоємність досліджуваного ВЕД (частка екодеструктивних утрат у структурі валової доданої вартості ВЕД).

Результати здійснених за розробленим підходом практичних розрахунків для п'яти ВЕД України за 2008–2018 рр. подані на рисунку 3.

Умовні позначення: $EDsh$ – еколого-економічні збитки від функціонування тіньового сектору НЕ (% від валової доданої вартості, що створюється підприємствами відповідного ВЕД); позначки, що ідентифікують ВЕД: I – добувна та переробна промисловість; W – оптова та роздрібна торгівля; T – транспорт; B – будівництво; A – сільське господарство; позначки, що ідентифікують метод, покладений в основу при оцінюванні еколого-економічних збитків: mod – модифікований метод збитковості підприємств; em – метод врахування втрат бюджетних надходжень на основі неформальної зайнятості населення; av – усереднені оцінки за двома даними методами.

Рисунок 3 – Результати визначення рівня еколого-економічних збитків від тінзації економіки України

Так, за результатами розрахунків, у 2017 році рівень еколого-економічних збитків від забруднення навколишнього природного середовища суб'єктами тіньового сектору економіки України становив: у добувній та переробній промисловостях – 2,3 % від валової доданої вартості, у транспорті – 0,3 %, у будівництві – 0,2 %, в оптовій та роздрібній торгівлі – 0,7 %, у сільському господарстві – 3,2 %. Найбільшого значення в досліджуваному періоді цей показник досяг у 2014 році, далі спостерігається незначна спадна динаміка.

Економічні наслідки від забруднення навколишнього природного середовища суб'єктами тіньового сектору НЕ повинні бути враховані при формуванні заходів державної політики детінізації НЕ, а саме: при визначенні оптимальних рівнів ставок екологічних податків, штрафів за забруднення довкілля, плати за спеціальне використання природних ресурсів, формуванні системи кредитування і фінансування природоохоронних заходів та інше, які б, з одного боку, стимулювали суб'єктів господарювання в повному обсязі відшкодовувати еколого-економічні збитки від своєї діяльності, а з іншого – забезпечували можливості для проведення відновлювальних робіт для компенсації шкоди, завданої довкіллю.

Для виявлення заходів реалізації державної економічної політики, які будуть найбільш релевантними з точки зору зменшення рівня еколого-економічних збитків від тінізації економіки України, в роботі побудовано систему регресійних рівнянь за даними 2008–2017 рр. (табл. 1).

Результати моделювання, наведені в таблиці 1, свідчать, що зміна ставок екологічних податків та обсягів державних інвестицій у природоохоронне обладнання значно меншою мірою обумовлює зменшення еколого-економічного збитку від тінізації економіки України, ніж фактори інституційного середовища. Зі зростанням плати за забруднення довкілля тіньові еколого-економічні збитки зростають, оскільки підприємства надають перевагу приховуванню викидів/скидів, а не сплаті екологічних податків. Виходячи з цього, основним інструментом державного регулювання повинне стати посилення ефективності адміністрування екологічних податків. Зі зростанням сприйняття корупції та податкового навантаження рівень еколого-економічних збитків у структурі валової доданої вартості зростає, тоді як зростання свободи праці та інвестування призводить до їх зменшення. Таким чином, державні заходи, спрямовані на розширення можливостей для соціально та екологічно відповідальних інвесторів (вітчизняних та іноземних), формує транспарентне інституційне середовище, несприятливе для приховування, зокрема й наслідків екодеструктивної діяльності. Натомість зростання свободи торгівлі, монетарної свободи та свободи ведення бізнесу створює умови для неконтрольованого державою застосування фінансових і торговельних операцій, що вимагає удосконалення системи фінансового моніторингу, антимонопольного та податкового регулювання, систем сертифікації, стандартизації й контролю якості тощо.

Таблиця 1 – Результати дослідження впливу ставок екологічних податків, обсягів державних інвестицій природоохоронного спрямування та характеристик інституційного середовища на рівень еколого-економічних збитків від тінізації економіки України за 2008–2017 рр.

Параметр		Рівняння лінійної регресії	R ²	Зв'язок (значущість при $\alpha = 0,1$)	Напрямок та сила впливу
Ставки екологічних податків	Плата за викиди першого класу небезпеки (Ch ₁)	$EDsh\ mod = 2,92 + 0,0004\ Ch_1$	0,08	H3 ($\alpha = 0,4$)	Прямий, незначний
		$EDsh\ em = 7,19 + 0,0007\ Ch_1$	0,32	3 ($\alpha = 0,08$)	Прямий, сильний
		$EDsh\ av = 1,47 + 0,00013\ Ch_1$	0,30	3 ($\alpha = 0,1$)	Прямий, сильний
	Плата за викиди другого класу небезпеки (Ch ₂)	$EDsh\ mod = 2,92 + 0,002\ Ch_2$	0,08	H3 ($\alpha = 0,4$)	Прямий, незначний
		$EDsh\ em = 7,19 + 0,003\ Ch_2$	0,33	3 ($\alpha = 0,08$)	Прямий, сильний
		$EDsh\ av = 1,47 + 0,0006\ Ch_2$	0,29	3 ($\alpha = 0,1$)	Прямий, сильний
	Плата за викиди SOx (Ch _{SOx})	$EDsh\ mod = 2,91 + 0,001\ Ch_{SOx}$	0,07	H3 ($\alpha = 0,48$)	Прямий, незначний
		$EDsh\ em = 7,01 + 0,002\ Ch_{SOx}$	0,29	H3 ($\alpha = 0,11$)	Прямий, середній
		$EDsh\ av = 1,43 + 0,0003\ Ch_{SOx}$	0,26	H3 ($\alpha = 0,12$)	Прямий, середній
	Плата за викиди NOx (Ch _{NOx})	$EDsh\ mod = 7,19 + 0,005x\ Ch_{NOx}$	0,09	3 ($\alpha = 0,4$)	Прямий, незначний
		$EDsh\ em = 2,92 + 0,002\ Ch_{NOx}$	0,33	3 ($\alpha = 0,1$)	Прямий, сильний
		$EDsh\ av = 1,47 + 0,0003\ Ch_{NOx}$	0,30	H3 ($\alpha = 0,1$)	Прямий, сильний
Державні витрати	Капітальні інвестиції в природоохоронне обладнання (CIEP)	$EDsh\ mod = 3,03 + 0,41\ CIEP$	0,03	H3 ($\alpha = 0,71$)	Прямий, незначний
		$EDsh\ em = 6,57 + 1,12\ CIEP$	0,16	H3 ($\alpha = 0,25$)	Прямий, середній
		$EDsh\ av = 1,2 + 0,31\ CIEP$	0,24	H3 ($\alpha = 0,14$)	Прямий, середній
Характеристики інституційного середовища, що є найбільш релевантними з точки зору тінізації НЕ (за даними The Heritage Foundation)	Індекс сприйняття корупції (CPI)	$EDsh\ mod = -7,01 + 4,21\ CPI$	0,50	3 ($\alpha = 0,02$)	Прямий, сильний
		$EDsh\ em = 0,83 + 3,76\ CPI$	0,41	3 ($\alpha = 0,04$)	Прямий, сильний
		$EDsh\ av = 0,64 + 0,44\ CPI$	0,14	H3 ($\alpha = 0,28$)	Прямий, середній
	Податкове навантаження (TB)	$EDsh\ mod = -93 + 1,25\ TB$	0,32	3 ($\alpha = 0,08$)	Прямий, сильний
		$EDsh\ em = -82 + 1,16\ TB$	0,3	3 ($\alpha = 0,09$)	Прямий, сильний
		$EDsh\ av = -20 + 0,28\ TB$	0,43	3 ($\alpha = 0,03$)	Прямий, сильний
	Індекс свободи ведення бізнесу (IFB)	$EDsh\ mod = 4,53 + 0,16\ IFB$	0,87	3 ($\alpha = 0,01$)	Прямий, сильний
		$EDsh\ em = 1,01 + 0,15\ IFB$	0,80	3 ($\alpha = 0,001$)	Прямий, сильний
		$EDsh\ av = 0,43 + 0,03\ IFB$	0,59	3 ($\alpha = 0,01$)	Прямий, сильний
	Індекс свободи праці (LFI)	$EDsh\ mod = 20,06 - 0,32\ LFI$	0,40	3 ($\alpha = 0,05$)	Непрямий, сильний
		$EDsh\ em = 29,5 - 0,4\ LFI$	0,66	3 ($\alpha = 0,04$)	Непрямий, сильний
		$EDsh\ av = 5,03 - 0,06\ LFI$	0,39	3 ($\alpha = 0,05$)	Непрямий, сильний
	Індекс свободи інвестування (IFI)	$EDsh\ mod = 6,94 - 0,14\ IFI$	0,21	3 ($\alpha = 0,18$)	Непрямий, середній
		$EDsh\ em = 12,76 - 0,18\ IFI$	0,39	3 ($\alpha = 0,05$)	Непрямий, сильний
		$EDsh\ av = 2,63 - 0,04\ IFI$	0,40	3 ($\alpha = 0,05$)	Непрямий, сильний
	Індекс свободи торгівлі (FTI)	$EDsh\ mod = -69 + 0,86\ FTI$	0,64	3 ($\alpha = 0,01$)	Прямий, сильний
		$EDsh\ em = -66 + 0,88\ FTI$	0,71	3 ($\alpha = 0,02$)	Прямий, сильний
		$EDsh\ av = -10 + 0,15\ FTI$	0,50	3 ($\alpha = 0,02$)	Прямий, сильний
	Індекс монетарної свободи (IMF)	$EDsh\ mod = 3,07 + 0,01\ IMF$	0,02	H3 ($\alpha = 0,86$)	Прямий, незначний
		$EDsh\ em = 5,38 + 0,05\ IMF$	0,09	H3 ($\alpha = 0,38$)	Прямий, незначний
		$EDsh\ av = 0,47 + 0,02\ IMF$	0,50	3 ($\alpha = 0,02$)	Прямий, сильний

Умовні позначення: $EDsh\ mod$, $EDsh\ em$, $EDsh\ av$ – частка еколого-економічних збитків від функціонування тінювого сектору НЕ у валовій доданій вартості (середньозважена за ВЕД), розрахована відповідно за допомогою модифікованого методу збитковості, методу вирахування втрат бюджетних надходжень на основі неформальної зайнятості населення та усереднена за двома даними методами.

Значущість зв'язку: 3 – статистично значущий; H3 – статистично не значущий.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі наведено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення науково-прикладного завдання, що полягає в поглибленні науково-методичних засад та інструментарію реалізації державної політики детінізації економіки України з урахуванням економіко-екологічних факторів.

Результати дослідження дозволили зробити такі висновки:

1. При визначенні сутності тіньової економіки запропоновано розширити коло наслідків тінізації НЕ (економічні, соціальні та екологічні збитки, завдані державі й суспільству), склад учасників економічних відносин, що її обумовлюють (органи державного регулювання, виробники, працівники, споживачі та посередники), уточнити роль і мотиви кожного з них (усвідомлена, опосередкована або неусвідомлена участь), а також форми економічних відносин (неконтрольовані та нерегламентовані державою, неформальні й протиправні).

2. Основними передумовами удосконалення державної політики детінізації економіки України, є її значний вплив на економічну безпеку, обсяг та структуру ВВП, зростання рівня корумпованості, перебіг соціально-економічних реформ, криміналізацію суспільства, інвестиційну привабливість НЕ, якість довілля тощо. Система принципів реалізації цієї політики охоплює як загальні (цілеспрямованості, відповідальності, ефективності, плановості, стимулювання тощо), так і специфічні (єдності цілей, взаємозалежності, оптимального поєднання галузевого та територіального управління тощо). Серед специфічних функцій, що виконує ця політика в системі управління НЕ, основними є мотиваційна, акумуляційна, інтеграційна, трансформаційна.

3. Найбільше на частку тіньового сектору у ВВП впливають: членство країни в ЄС, ефективність «великої» приватизації та параметри розвитку енергетики; найменше – ефективність «малої» приватизації, загальний дохід на душу населення, обсяг прямих іноземних інвестицій, рівень безробіття молоді та рівень податкового навантаження. Зростання рівня тінізації НЕ спричинене збільшенням рівня безробіття молоді, рівня енергоефективності ВВП, рівня сукупного податкового навантаження, ефективності «малої» приватизації; а зменшення – збільшенням ВВП на душу населення, обсягу прямих іноземних інвестицій, ефективності «великої» приватизації, членства в ЄС.

4. Застосування модифікованого методу збитковості підприємств для оцінювання рівня тінізації ВЕД, що найбільше формують ВВП України, засвідчило, що за 2000–2017 рр. він виявився найбільшим у добувній та переробній промисловостях (у середньому коливається на рівні відповідно 46 та 39 % від валового випуску продукції); середнім – у будівництві, в оптовій та роздрібній торгівлі (35 %), у транспорті (33 %), найнижчим серед досліджених ВЕД – у сільському господарстві (22 %). Це створює обґрунтоване підґрунтя для встановлення достовірного коридору таргетованих цілей та коригування галузевих пріоритетів реалізації державної політики детінізації економіки України.

5. Для коректного оцінювання втрат бюджетних надходжень від тінізації НЕ розроблено підхід, що враховує галузеву структуру неформальної зайнятос-

ті, сукупне податкове навантаження в НЕ, валову додану вартість, яку створює один працівник, зайнятий у тіньовому секторі НЕ. Проведені розрахунки засвідчили, що у 2017 р. найбільший обсяг утрат бюджетних надходжень від тінізації НЕ мав місце у галузі сільського господарства, динаміка цього показника у 2008–2017 рр. була найвищою саме за цим ВЕД.

6. Для оцінювання економічних наслідків від забруднення довкілля суб'єктами тіньового сектору НЕ розроблено підхід, що враховує екологоемність та рівень тінізації відповідного ВЕД, а також обсяги несплачених податків через тіньову зайнятість населення. За результатами розрахунків, у 2017 році рівень еколого-економічних збитків від тінізації НЕ був найвищим у сільському господарстві, добувній та переробній промисловостях (відповідно 3,2 та 2,3 % від валової доданої вартості), тоді як на підприємствах інших ВЕД він виявився меншим: на транспорті – 0,3 %, у будівництві – 0,2 %.

7. Зміна ставок екологічних податків та обсягів державних інвестицій у природоохоронне обладнання значно меншою мірою обумовлює зменшення еколого-економічного збитку тінізації економіки України, ніж фактори інституційного середовища. Зі зростанням плати за забруднення довкілля тіньові еколого-економічні збитки зростають, тому основним інструментом державного регулювання повинне стати посилення ефективності адміністрування екологічних податків. Зі зростанням сприйняття корупції та податкового навантаження рівень еколого-економічних збитків збільшується, тоді як зростання свободи праці та інвестування призводить до їх зменшення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

Розділи у колективних монографіях

1. Kubatko V., Smolennikov D., Kovalyov B. International dimension of national economic sustainable development // *The Economics of the XXI Century: Current State and Development Prospects* : monograph. London. Sciemsee Publishing, 2018. P. 329–344 (1,02 друк. арк.). *Особистий внесок: розроблено стратегії розвитку НЕ з урахуванням тіньового сектору та наявного природно-ресурсного потенціалу (0,34 друк. арк.).*

Статті у наукових фахових виданнях України

2. Кубатко В. В., Кубатко О. В. Науково-методичні підходи до оцінки ефективності економічного механізму забезпечення сталого розвитку регіонів // *Механізм регулювання економіки (CEJSSH, Index Copernicus та ін.)*. 2010. № 4. С. 67–74 (0,65 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено засади еколого-збалансованого розвитку НЕ (0,32 друк. арк.).*

3. Кубатко В. В., Кислий В. М. Науково-методичні основи еколого-економічної оцінки тіньового та неформального секторів сільськогосподарського виробництва // *Агросвіт (Index Copernicus)*. 2012. № 2. С. 29–33 (0,56 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено теоретичні основи еколого-економічного оцінювання тіньового та неформального секторів (0,28 друк. арк.).*

4. Кубатко В. В., Кислий В. М. Вплив тіньового сектору економіки на конкурентоспроможність економіки держави // Міжнародний науковий економічний журнал «Бізнес Інформ» (Index Copernicus та ін.). 2012. № 9. С. 84–88 (0,52 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено вплив тіньового сектору на конкурентоспроможність НЕ (0,26 друк. арк.).*

5. Кубатко В. В. Детінізація національної економіки як фактор довгострокового сталого розвитку // Вісник СумДУ. Серія «Економіка» (РІНЦ). 2017. № 4. С. 128–133 (0,48 друк. арк.)

6. Кубатко В. В. Еколого-економічна оцінка обсягу тіньового сектору національної економіки у формуванні рентних відносин // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки» (Index Copernicus). 2018. № 29. С. 96–99 (0,47 друк. арк.).

7. Кубатко В. В. Методичні аспекти оцінювання еколого-економічних наслідків функціонування тіньового сектору національної економіки // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Економіка і управління» (Index Copernicus та ін.). 2018. Т. 29 (68), № 2. С. 17–21 (0,52 друк. арк.).

8. Кубатко В. В. Фактори тінізації національної економіки в контексті ресурсозбереження // Причорноморські економічні студії (Index Copernicus та ін.). 2018. № 30. С. 42–46 (0,47 друк. арк.).

Статті в інших наукових виданнях

9. V. Kubatko, Yu. Yevdokimov, L. Melnyk et al. Economic freedom and democracy: determinant factors in increasing macroeconomic stability / V. Kubatko // Problems and Perspectives in Management (Scopus та ін.). 2018. Vol. 16, Issue 2. P. 279–290 (1,02 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено напрямки державного регулювання для забезпечення економічного зростання (0,2 друк. арк.).*

Тези доповідей на науково-практичних конференціях

10. Кубатко В. В., Кислий В. М. Shadow economy estimation: economical and ecological aspects // Економічні проблеми сталого розвитку : матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 3–5 квітня 2012 року) : у 8 т. / за заг. ред. О. В. Прокопенко. Суми : Сумський державний університет, 2012. Т. 2. С. 78–79 (0,12 друк. арк.). *Особистий внесок: проаналізовано методи оцінювання тіньового сектору НЕ (0,06 друк. арк.).*

11. Кубатко В. В., Кислий В. М. Проблеми визначення впливу тіньового сектору економіки на довкілля // Екологічний менеджмент у загальній системі управління : збірник тез доповідей XII Всеукраїнської наукової конференції, м. Суми, 18–19 квітня 2012 року. Суми : Сумський державний університет, 2012. С. 93–95 (0,11 друк. арк.). *Особистий внесок: обґрунтовано зв'язок екологічного фактора та тінізації НЕ (0,06 друк. арк.).*

12. Кубатко В. В., Кислий В. М. The shadow economy and its influence on an environment // Economics for ecology ISCS'2012 : 18th International scientific conference, Sumy, April 27-30, 2012. / Ред. кол.: Д. О. Смоленников, А. С. Лав-

риненко. Суми : СумДУ, 2012. С. 78-80 (0,16 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено вплив мінізації НЕ на довкілля (0,08 друк. арк.).*

13. Кубатко В. В., Кислий В. Н. Теневая экономика как фактор, сдерживающий развитие экономики государства // Глобальные проблемы модернизации национальной экономики : материалы I Международной научно-практической конференции (заочная) / М-во обр. и науки РФ ; ФГБОУ ВПО «Тамб. гос. ун-т им. Г. Р. Державина» ; гл. ред. В. М. Юрьев, отв. ред. А. А. Бурмистрова. Тамбов : Изд-во «ТРОО «Бизнес-Наука-Общество», 2012. С. 220–223 (0,24 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено функції тіньової економіки (0,12 друк. арк.).*

14. Кубатко В. В., Кислий В. М. Аналіз методів визначення рівня тіньової економіки // Економічна політика держави в умовах трансформаційних змін : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Сімферополь, 15–16 лютого 2013 року) : у 2 ч. Сімферополь : Наукове об'єднання «Economics», 2013. Ч. 1. С. 42–44 (0,19 друк. арк.). *Особистий внесок: проаналізовано методи оцінювання тіньового сектору НЕ (0,1 друк. арк.).*

15. Кубатко В. В., Кислий В. М. До питання еколого-економічної оцінки тіньової економіки // Екологічний менеджмент у загальній системі управління : збірник тез доповідей XIII Всеукраїнської наукової конференції, м. Суми, 17–18 квітня 2013 р. / відп. за вип. О. М. Теліженко. Суми : СумДУ, 2013. С. 65–66 (0,11 друк. арк.). *Особистий внесок: запропоновано методи оцінювання рівня мінізації НЕ (0,06 друк. арк.).*

16. Кубатко В. В. Тіньовий сектор національної економіки як фактор, що стримує її розвиток // Альманах науки : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Наука та інформація», м. Київ, 7-8 серпня 2018 р. Київ, 2018. № 8 (17). С. 13–15 (0,27 друк. арк.).

АНОТАЦІЯ

Кубатко В. В. Державна політика детінізації економіки України з урахуванням економіко-екологічних факторів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Сумський державний університет, Суми, 2019.

У дисертації удосконалено визначення сутності тіньового сектору національної економіки, систематизовано теоретико-методичне підґрунтя формування державної політики детінізації економіки, удосконалено методичні положення оцінювання рівня тінізації економіки за видами економічної діяльності, втрат бюджетних надходжень та еколого-економічного збитку від функціонування тіньового сектору економіки, виявлено основні детермінанти його формування та напрями концентрації зусиль реалізації державної політики мінімізації економіко-екологічних наслідків його функціонування.

Ключові слова: національна економіка, тіньовий сектор економіки, фіскальна політика, тіньовий ВВП, конкурентоспроможність економіки, еколого-економічний збиток, державна економічна політика, детінізація.

АННОТАЦИЯ

Кубатко В. В. Государственная политика детенизации экономики Украины с учетом экономико-экологических факторов. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.03 – экономика и управление национальным хозяйством. – Сумский государственный университет, Сумы, 2019.

В диссертации усовершенствовано определение сущности теневого сектора национальной экономики, систематизированы теоретико-методические основы формирования государственной политики детенизации экономики, усовершенствованы методические положения оценивания уровня тенизации экономики по видам экономической деятельности, потерь бюджетных поступлений и эколого-экономического ущерба от функционирования теневого сектора, выявлены основные детерминанты его формирования и направления концентрации усилий при реализации государственной политики минимизации экономических и экологических последствий его функционирования.

Ключевые слова: национальная экономика, теневой сектор экономики, фискальная политика, теневой ВВП, конкурентоспособность экономики, эколого-экономический ущерб, государственная экономическая политика, детенизация.

SUMMARY

Kubatko V. V. The state policy of shadow economy reduction in Ukraine with an account of economic and environmental factors. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in Economics in specialty 08.00.03 – Economics and Management of National Economy. – Sumy State University, Sumy, 2019.

The dissertation discusses the scientific and methodical approaches to estimating budget revenues losses from the national economy shadowing. The proposed estimation of national economy shadowing take into accounts such factors as structure of non-formal employment, the aggregate tax burden in national economy, gross value added of one employee. These approaches allow performing better forecasts for filling the budgets of all levels, planning strategic and tactical measures for the implementation of the state policy of shadow economy reduction. It is proposed methodical principles for determining the key drivers of the shadow economy formation by constructing an economic and mathematical model, which measures the dependence of the shadow economy sector from the population welfare, unemployment, tax burden, energy efficiency, prices of the main energy resources, the effectiveness of small and large privatization, and the country's membership in the EU. An empirical study of transition economies has determined priority areas concentration of efforts for implementing the state policy of shadow economy reduction in Ukraine. It is proposed scientific and methodological approaches for assessing the shadow economy levels on the basis of the modified method of loss-making enterprises, which, unlike exist-

ing ones, allows us to determine the reliable range (the difference between the maximum and minimum values) of the budget tax revenue losses due to the hidden profitability of the loss-making enterprises. The dissertation discusses the theoretical bases and practical tools for identifying the most relevant measures of realization of the state economic policy directed to the minimization of the environmental consequences of the economic activity shadowing, which, unlike the existing approaches considers the formalizing the environmental taxes rates dependence, the volumes of state investments aimed to environmental protection and the characteristics of the institutional environment on the level ecological and economic damage from national economy shadowing. It was improved the definition of "shadow economy" concept as a system of uncontrolled and unregulated relations, informal and illegal economic relations between state regulatory bodies, producers, employees, consumers and intermediaries, which are realized consciously and/or indirectly, in relation to production, distribution, consumption and exchange goods and services, resulting in economic, social and environmental damage to the state and society. This approach differs from the existing due to expansion of the effects scope of the national economy shadowing, specifying the role and motives of the participants, as well as the forms of relevant economic relations. The dissertation proposes methodological basis for assessing the economic levels of environmental pollution caused by shadow sector, which, unlike the existing approaches, was carried out with account to the environmental damages and shadow economy levels of the corresponding economic sector, as well as the amount of unpaid taxes due to the shadow employment. The application of the modified method of loss-making enterprises for assessing the level of shadow economy has showed that during 2000–2017 in Ukraine the largest share of shadow economy was in the mining and processing industry (on average it fluctuated around 46 % and 39 % of gross output); the medium levels were in construction, wholesale and retail industries (about 35 %), in transport (33 %), the lowest levels were at agriculture (22 %). It was found that foreign direct investments are positively affecting the decrease of shadow economy and 10 % growth in foreign direct investments shrinks the shadow economy by 0,4 %. It is also described the effectiveness of existing economic instruments in the direction of shadow economy sector reduction. To reduce the negative influence shadow economy it is needed to improve the efficiency of the tax bodies in collecting taxes and increase sanctions for tax evasion.

Key words: national economy, shadow economy, fiscal policy, shadow GDP, competitiveness of the economy, ecological and economic damage, state economic policy, shadow economy reduction.

Підписано до друку 26.04.2019.

Формат 60×90/16. Ум.-друк. арк. 1,1. Обл.-вид. арк. 0,9. Тираж 100 пр. Зам. № .

Видавець і виготовлювач

Сумський державний університет,

вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.